

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Ukraina Lithuanica:

студії з історії
Великого князівства Литовського

Т. III

Київ
2015

Рекомендовано до друку вченою Радою
Інституту Історії України НАН України
(протокол № 3 від 26 березня 2015 р.)

Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського. – К., Інститут історії України НАН України, 2015. – Т. III. – 396 с.

У наукових статтях та розвідках запропонованого читацькому загалу збірника розглядаються раніше не досліджені або маловивчені питання вітчизняної історії литовської доби, а також важливе коло проблем, пов'язаних з генезою поліетнічної держави епохи пізнього середньовіччя – початку нового часу – Великого князівства Литовського. Зацікавлений читач знайде у них авторське бачення відповідей на широке коло проблем, що досліджуються вперше або по-новому оцінюються, а також познайомиться з важливими джерелами, які вперше вводяться до наукового обігу.

Для істориків-литуаністів, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться історією України та Великого князівства Литовського.

Ukraina Lithuanica: Studies on History of the Grand Duchy of Lithuania. – K.: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, 2015. – Т. III. – 396 p.

The collection covers a number of new issues related to the history of the Grand Duchy of Lithuania; in particular, analysis of different peculiarities of its development in the Middle Ages and Early Modern Times. The given research is supposed to extend empirical and theoretical aspects of the mentioned issue.

For historians, faculty members, students and everybody interested in history of Ukraine and the Grand Duchy of Lithuania.

Інститут історії України НАН України
вул. Грушевського, 4, к. 509, 01001 Київ, Україна
an_blan@mail.ru, dvashchuk@mail.ru

ISSN 2307-4329

© Інститут історії України НАН України
© Автори

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Котляр Микола, д. і. н., член-кор. НАН України, головний редактор, Інститут історії України НАН України

Блануца Андрій, к. і. н., заступник головного редактора, Інститут історії України НАН України

Ващук Дмитро, к. і. н., заступник головного редактора, Інститут історії України НАН України

Жеребцова Лариса, к. і. н., відповідальний секретар, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Смолій Валерій, д. і. н., академік НАН України, Інститут історії України НАН України

Боряк Геннадій, д. і. н., проф., Інститут історії України НАН України

Воронін Василь, к. і. н., доц., Білоруський державний університет

Гуржій Олександр, д. і. н., проф., Інститут історії України НАН України

Дзярновіч Олег, к. і. н., Інститут історії Білорусі НАН Білорусі

Закшевський Анджей, д. габ. проф., Варшавський університет

Люлевіч Хенрик, доктор історії, доц., Інститут історії ПАН

Нієндорф Матіас, д. і. н., Кільський університет

Петраускас Рімвідас, доктор історії, Вільнюський університет

Сас Петро, д. і. н., Інститут історії України НАН України

Степанков Валерій, д. і. н., проф., Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Чухліб Тарас, д. і. н., Інститут історії України НАН України

ЗМІСТ

Студії *Політика і право*

Микола Котляр Русь, Литва і Земля ятвягів у ранньому середньовіччі	10
Оксана Господаренко Литовсько-ординські стосунки у 50–70-х рр. XIV ст. в контексті італійської політики Мамаєв	21
Борис Черкас Токтамиш – Вітовт. З історії політичного союзу кінця XIV ст.	31
Сергей Полехов Власть в Полоцке в XIV – первой половине XV в. Из истории взаимоотношений центра и регионов в Великом княжестве Литовском.....	44
Дмитро Вирський Ротундус проти Оріховського: дискусія 1564/1566 р. про волю і неволю у Великому князівстві Литовському.....	79
Андрій Блануца «У права мовити и справедливости доводити»: інститут захисту у 60–70-х роках XVI ст. у Великому князівстві Литовському	88
Валентин Константинов Политика Речи Посполитой в отношении Молдавии в начале XVII века.....	116
Олександр Юга Ставлення литовської еліти до розгортання Національно-визвольної боротьби на теренах України в першій половині 1648 року: постановка проблеми	126

Андрій Гурбик

Український Гетьманат та Велике князівство Литовське
у військово-політичному протистоянні 1651 р.:
Друга Лоевська битва 135

Володимир Газін

Між Москвою та Варшавою: Вінцент Корвін-Госевскій
як образ литовської еліти в умовах російсько-польської війни
1654–1667 рр. 160

Василь Кононенко

Рецепція литовського статутного права у Гетьманщині наприкінці
1680-х – початку 1760-х рр.: модернізація
чи відстоювання «старизни»? 169

Соціально-економічні відносини

Костянтин Хромов, Ірина Хромова

Місцеві монети-наслідування другої половини XIV ст.
на литовсько-ординських прикордонних територіях 191

Петро Кулаковський

Звинигородський повіт у литовську добу 204

Александр Довнар

Казацкие отряды на службе в Чечерском и Пропойском замках
в 1562–1573 гг. (состав, обеспечение) 238

Ad fontes

Мирослав Волошук

Середньовічна Литва та литовці очима
угорського актового документу XIV ст. 261

Дмитро Ващук

235/20-та книга судових справ Литовської Метрики:
археографічний та джерелознавчий аналіз 274

Алег Ліцкевіч

«Аповесць пра Падолле»: суадносіны спісаў ў першай рэдакцыі
і верогоднасць паведамлення пра князя Канстанціна Карыятавіча 290

Лариса Жеребцова

«Назначене справец мытных на всех коморах у Вел(иком) к(ня)з(стве) Лит(ов)ском. То есть справа мытная»: митна реформа 1536 р. королеви Бони у Великому князівстві Литовському (дипломатичний і джерелознавчий аналіз) 313

Історіографічні розвідки

Олег Дячок

Правове регулювання економічних питань у Великому князівстві Литовському: сучасна українська історіографія 332

Володимир Верстюк

Воєнні дії 1648–1649 рр. на теренах Великому князівства Литовського в оцінці М. Костомарова 349

Сергій Калуцький

Лоевська битва 1649 р. у висвітленні В. Липинського 357

Рецензії та огляди

Лариса Жеребцова

LIETUVOS METRIKA. Knyga Nr. 22 (1547). Užrašymų knyga 22. Lithuanian Metrica: Book of Inscriptions 22. [Литовская Метрика. Книга № 22. Книга записей 22]. / А. Blanutsa, D. Vashchuk, D. Antanavičius. – Vilnius: LII Leidykla, 2010. – XVI, 174 p. 372

Андрій Блануца

Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – 671 с. 389

Дмитро Ващук, Олександр Юга

Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. – Вип. XVII–XVIII. – Дрогобич: Коло, 2014. – 642 с. 392

CONTENTS

Studies *Policy and Law*

Mykola Kotlyar

Rus', Lithuania and Yatvyag's land in the early middle ages..... 10

Oksana Gospodarenko

Lithuanian-Horde Relations in the 1350–1370-ies in the context
of Italian politics of Mamay 31

Cherkas Borys

Vytautas – Tokhtamysh. The history of political alliance late 14th century 31

Sergey Polekhov

Power in Polotsk in the 14th and the first half of the 15th century.
From the history of relations between the center and regions
in the Grand Duchy of Lithuania 44

Dmytro Vyrskyi

Rotundus against Orihovski: Discussion 1564/1566 of the liberty and slavery
in the Grand Duchy of Lithuania 79

Andriy Blanutsa

«*U prava moviti i spravedlivosti dovoditi*»: the institute of protection
in the 1560 – 1570-ies int the Grand Duchy of Lithuania 88

Valentin Konstantinov

The policy of Poland against Moldova
at the beggining of the 17th century..... 118

Oleksandr Yuga

The attitude of the Lithuanian elite to deploying of the national liberation
struggle in Ukraine in the first part of 1648: formulation of the problem.. 128

Andrii Gurbyk

Ukrainian Hetmanate and the Grand Duchy of Lithuania
in the military-political confrontation 1651: Loyevska second battle 135

Volodymyr Gazin

Between Moscow and Warsaw: Vincent Corwin-Hosyevskiy
as image of lithuania elite under Russian-Polish War of 1654–1667 160

Vasyl Kononenko

Reception of Lithuanian Statute in Hetmanate’s Cossack Court
in the late 1680-ies – early 1760-ies.: Modernization
or defending «old ways»? 169

Social and Economical Relations

Kostyantyn Khromov, Iryna Khromova

The local coins-imitations of the second half of the 14th century
on the lithuanian-tatars border territory 191

Petro Kulakovsky

Zvynyhorodskyy District in Lithuanian time 204

Aliaxandr Dounar

Cossack troops in Chechersk and Propoisk castles
in 1562–1573 (enlisted personnel and maintenance)..... 238

Ad fontes

Myroslav Voloshchuk

The medieval Lithuania and Lithuanians
in the opinion of Hungarian acts of the 14th century 261

Dmytro Vaschuk

235/20 Court records book of the Luthuanian Metrica:
archeografical and source study analysis 274

Litskevich Oleg

*The Story about Podolia: Relationships between the Copies
of the First Redaction and Authenticity of an Account
of the Prince Konstantin Koriatovich* 290

Larysa Zharebtsova

«Naznachene spravets mytnykh na vsikh komorakh u Velikom knyazstve Litovskom. To jest sprava mytnaya»: the customs reform provided by the Queen Bona in 1536 in the Grand Duchy of Lithuania (diplomatic and source study analysis)..... 313

Historiography

Dyachok Oleg

The legal regulation of economic issues in the Grand Duchy of Lithuania: modern Ukrainian historiography..... 332

Volodymyr Verstiuk

Military operations in 1648-1649s on the territory of the Grand Duchy of Lithuania in M. Kostonarov's evaluation..... 349

Sergiy Kalutsky

The Battle of Loyiv, 1649, in coverage by V. Lypynsky..... 357

Reviews

Larysa Zharebtsova

LIETUVOS METRIKA. Knyga Nr. 22 (1547). Užrašymų knyga 22. Lithuanian Metrica: Book of Inscriptions 22. [Литовская Метрика. Книга № 22. Книга записей 22]. / A. Blanutsa, D. Vashchuk, D. Antanavičius. – Vilnius: LII Leidykla, 2010. – XVI, 174 p. 372

Andriy Blanutsa

Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – 671 с. 389

Dmytro Vaschuk, Olexandr Yuga

Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. – Вип. XVII–XVIII. – Дрогобич: Коло, 2014. – 642 с. 392

AD FONTES

94(474.5)«0375/1492»

Мирослав Волощук
Івано-Франківськ

СЕРЕДНЬОВІЧНА ЛИТВА ТА ЛИТОВЦІ ОЧИМА УГОРСЬКОГО АКТОВОГО ДОКУМЕНТУ XIV ст.

Стаття присвячена дослідженню образу Литви й литовців у актовому матеріалі Угорського королівства XIV ст. Відзначається скупість джерельних повідомлень про прибалтійські *gentes* в угорських хроніках й анналах XII–XIII ст. Дипломатичний матеріал, натомість, окреслює невідомий досі угорцям народ на тлі спільних з поляками військових походів проти династії Гедиміновичів на Волині. Зрозумілою, відтак, стає поверхнева зацікавленість угорськими вченими XIX – початку XXI ст. цієї проблеми.

Ключові слова: Литва, литовці, Угорське королівство, Анжу, Волинь, джерела, актовий матеріал, історіографія.

Статья посвящена исследованию образа Литвы и литовцев в актовом материале Венгерского королевства XIV в. Подчеркивается скудность известных источников о прибалтийских *gentes* в венгерских хрониках и анналах XII–XIII вв. Дипломатический материал, однако, описывает неизвестный доселе венграм народ на фоне общих с поляками военных кампаний против династии Гедиминовичей на Волини. Понятной,

соответственно, кажется поверхностная заинтересованность венгерскими учеными XIX – начала XXI вв. данной проблемой.

Ключевые слова: Литва, литовцы, Венгерское королевство, Анжу, Волинь, источники, актовый материал, историография.

The article is devoted the image of Lithuania and Lithuanians in the acts of the Hungarian Kingdom during 14th. Is underline the miserliness of the advice of the sources about the Baltian gentes in the Hungarian chronicles of the 12th–13th centuries. There is the information about unknown in Hungary nation on the pages of the documents of the Hungarian-Polish common military campaigns against Gedimin dynasty into Volhyn'. We understand exactly very passive interest of the Hungarian historiography to this problem since 19th till 21th centuries.

Key words: Lithuania, Lithuanians, Hungarian Kingdom, Anjou, Volhyn', sources, acts, historiography.

Угорське королівство у XIV ст. було одним із найавторитетніших посеред держав Центральної Європи. На престолі перебувала Анжуйська династія, пов'язана матримоніальними стосунками із цілим рядом сусідніх володарів, зокрема у Польщі. Тісні родинні зв'язки між правлячими домами часто визначали напрями зовнішньої політики обох, зокрема – стосовно литовських земель та *gentes*, про яких досі в Угорщині було мало що відомо. Зокрема, упродовж усього XII–XIII ст. поточний нарративний матеріал, дані світських та церковних актів не подають практично жодної розлогої рефлексії на дану тему.

Можливо під впливом взаємозв'язків із землями Русі та особливо Польщі на сторінках «Угорсько-польської хроніки» XIII ст., написаної, згідно з останніми дослідженнями, при галицькому дворі синів Андрія II (*Andreas*, 1205–1235) – Коломана (*Colomannus*, 1208–1241) та Андрія (*Andreas*, 1210–1234) між 1221–1234 рр., вперше, мабуть, серед народів, землі яких були спустошені угорцями на етапі переселення до Паннонії, дивним чином появилися литовці. Йдеться про діяння гунського вождя Аттіли, який «[...] скерував військо проти Литви, щоб надалі знищити та всю землю сплюндрував»¹. Рефлексія про прибалтійський *gens* могла повинитися через тісні контакти з ними мешканців Галицької й Волинської

¹ Див. останнє коментоване видання: «[...] contra Lithuanum acies movit, quos statim oppressit, et omnem terram vastavit», *Homza M. Uhorsko-pol'ská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy / M. Homza.* – Bratislava : Libri Historiae, Post scriptum, 2009. – S. 120–121. Про руські сюжети хроніки див.: *Волощук М. М.* «Мал золотник – да дорог». Об одном недооцененном источнике по истории средневековой Руси (рец. на книгу: *Homza Martin. Uhorsko-pol'ska kronika. Nedoceneny prameň k dejinam strednej Evropy.* Bratislava: Libri Historiae, Post scriptum, 2009. – 223 s. ISBN: 978-80-969850-4-3) / *М. Волощук // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana.* – 2012. – № 1 (7) – Январь–Июнь. – С. 215–220.

земель, особливо від початку XIII ст. При дворі герцога Андрія в Галичі й Перемишлі упродовж 1226–1234 рр. про це не могли не знати. Важливо, що цей пасаж згодом не був запозичений іншими угорськими хроністами.

Щось про литовців знав також Шимон з Кези, котрий локалізував їх у своїх «Діяннях угорців» посеред інших північних народностей, зокрема, данців, норвежців, фризів та прусів². Цей короткий географічний пасаж у XIV ст. був використаний упорядниками компілятивної «Композиції угорських хронік XIV ст.»³, «Пожонської хроніки»⁴, «Хроніки» Генріха з Мюгельна, для якого Литва відома під хоронімом *Littaw*⁵ та ін., однак про цілісну картину уявлень щодо Литви та литовців на основі опрацьованих хронік чогось чіткішого сказати украй проблематично. Дивно, однак абсолютно нічого невідомо про Литву на сторінках анонімного «Описання Східної Європи» початку XIV ст., автором котрого був, очевидно, добре інформований угорський інтелектуал⁶.

Вочевидь маємо справу із цілком загальними уявленнями про довколишні народи, притаманну інтелектуальному середньовічному середовищу, на загал, серед духовенства. Угорці, мабуть, погано контактували з північними нехрещеними народностями, з якими не було спільного кордону й якихось інтересів, навіть торговельних. Литовці ніколи не загрожували

² Simonis de Keza. Gesta Hungarorum / [ed. A. Domanovszky] // Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum : in 2 v. / [edendo operi praefuit I. Szentpétery]. – Budapestini : Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in partem impensarum venientibus Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung Sumptibus, 1998. – V. 1. – S. 156.

³ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV // Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum : in 2 v. / [edendo operi praefuit I. Szentpétery]. – Budapestini : Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in partem impensarum venientibus Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung Sumptibus, 1937. – Vol. 1. – S. 268–269.

⁴ Chronicon Poseniensis / [ed. A. Domanovszky] // Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum : in 2 v. / [edendo operi praefuit I. Szentpétery]. – Budapestini : Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in partem impensarum venientibus Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung Sumptibus, 1938. – Vol. 2. – S. 24.

⁵ Chronicon Henrici de Mügelin Germanice conscriptum / [ed. A. Domanovszky] // Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum : in 2 v. / [edendo operi praefuit I. Szentpétery]. – Budapestini : Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in partem impensarum venientibus Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung Sumptibus, 1938. – Vol. 2. – S. 119–120.

⁶ Див. останнє коментоване видання: Живковић Т., Петровић В., Узелац А. Анонимі Descriptione Europae Orientalis. Анонимов опис Источне Европе / Рец. Ј. Кауић, р. Радућ. – Београд : Историјски Институт Београд, 2013. – С. 93–148.

населенню басейна Карпат, невідомо нічого про їхні походи сюди навіть у складі спільних русько-татарських походів наприкінці XIII ст. Цим значною мірою пояснюється настільки скупа поінформованість угорських авторів.

Балтійські землі були добре знані іншим західноєвропейським дворам, втім, папській курії, яка благословляла на проповідницьку роботу серед місцевих язичників представників жебрущих орденів. У листуванні римських понтифіків із католицькими династіями на рубежі XIII–XIV ст., зокрема – угорськими Анжуйцями, традиційно своє місце серед «[...] схизматиків, або ж інших ворогів віри християнської – особливо русі, болгар, сербів [...]» займали також литовці⁷.

Ситуація змінилася від першої половини XIV ст., коли внаслідок отруєння останнього представника роду Романовичів у 1340 р. – Юрія-Болеслава II Тройденовича (*Georgius*, 1323–1340) загострилося питання про успадкування володінь династії (зокрема, Волинської землі), на котрі у боротьбі із литовськими Гедиміновичами також претендував польський король Казимир III (*Casimirus*, 1333–1370). Активну підтримку від 1340 р. йому надавав Карл Роберт (*Carolus*, 1308–1342) та Людовік I (*Lodovicus*, 1342–1382).

Ми володіємо цілим рядом актів, датованих *terminus post quem* 1251 – *terminus ante quem* 1278 рр., виданих канцеляріями короля Людовіка, в яких протистояння із Литовським князівством та уявлення угорців про прибалтійські землі і народи певним чином все ж представлене. Наявний матеріал – це дипломи, надані представникам угорського нобілітету, втім, за активну участь у війнах з литовцями, зокрема 1351–1355 та 1377 рр.

Із дипломів чітко зрозумілою є ворожість литовців до християнських країн Європи, зокрема й Угорщини. Ми володіємо одразу кількома актами від 1351 та 1355 рр., у яких обговорюється підготовка до кампанії проти Литви⁸. Рефлексія до подій першої половини 50-х рр. XIV ст. міститься й в угорському історіописанні, сучасному династії Анжу⁹. У приписі до акту Людовіка I від 1351 р., датованого 1364 р., сказано: «Того часу проти Литви, котра напала на християн та велике наше Руське королівство, особисто із великим військом, рицарями та арміями інших народів [король. – *M. B.*]

⁷ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (далі – CDH) / [studio et opera *G. Fejer*]. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1835. – Т. 8. – V. 5. – S. 68.

⁸ Див. наприклад: CDH / [studio et opera *G. Fejer*]. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1833. – Т. 9. – V. 2. – S. 138–139, 363–364.

⁹ *Küküllel János. Lajos király krónikája. Névtelen szerző. Geszta Lajos királyról / Sorozat-szerkesztő Gy. Benda, I. Bertényi, J. Pótvó.* – Budapest : Osiris Kiadó, 2000. – Old. 29–30.

спустошує їхню територію [...]»¹⁰. Про який із походів 50-х рр. XIV ст. згадується, сказати непросто, бо угорські війська відправлялися на підтримку Казимира III упродовж 1351, 1352 та 1355 рр. Можливо, йдеться про 1352 р., коли про облогу міста Белза стало відомо далеко за межами Волинської землі¹¹.

Часті зовнішньополітичні кампанії на Русь, які польські П'ясти та Анжу втілювали спільно від 40-х рр. XIV ст., іноді дотувалися із позичених у євреїв грошей. Про це красномовно засвідчує кілька угорських актів, зокрема – від 25 травня 1353 р., виданого в Буді Людовіком I. Тут чітко вказано про займання у пожонських (тепер – м. Братислава, Словаччина) євреїв кількома угорськими вельможами та їхніми синами 70 талантів (на жаль, невідомо, чого саме) «septuaginta talenta, quae ipse ab Izrael iudeo Posoniensi recipiendo, dum in exercitum [...] contra Litvanos». В залог кредиторам було залишено надання у Естергомському комітаті – Уйфалу (*Uifalu*, тепер – не збережений топонім у межах міста Естергом, медьє Комаром-Естергом, Угорщина), Бйолч/Бая (*Byolcs/Bayolth* інша назва Акошпалотайя – від 1892 р. не збережений топонім у околицях міста Естергом, медьє Комаром-Естергом, Угорщина¹²), Пейл (*Peel*, тепер – пустка у кордонах колишнього поселення Бйолч/Бая у околицях міста Естергом, медьє Комаром-Естергом, Угорщина¹³), Кезен (*Kezen*, тепер – село Марцелова, округ Комаром, Словаччина¹⁴) й Ченке (*Chenke*, тепер – пустка в межах топоніма Мужла¹⁵ у околицях міста Естергом, медьє Комаром-Естергом, Угорщина)¹⁶.

Про перипетії розподілу перелічених вище земельних надань йдеться у наступному дипломі короля, укладеному 29 травня 1353 р.¹⁷. Наведені

¹⁰ «Tempore hoc contra Lithuanos, Christianis et maxime regno suo Rusciae insultantes, personaliter cum exercitu copioso, et militia sua propria, nec non de aliis nationibus profectus terras ipsorum deuastat», див.: CDH / [studio et opera G. Fejer]. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1833. – Т. 9. – В. 2. – С. 66.

¹¹ Див. наприклад: *Veszprény L. Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai / L. Veszprény*. – Budapest : Zrínyi Kiadó, 2008. – Old. 182–183.

¹² *Györffy Gy. Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza : 4 k-ban / Gy. Györffy*. – Budapest : Akadémiai kiadó, 1987. – К. 2: (D–Gy). – Old. 223.

¹³ *Ibidem*. – Old. 306.

¹⁴ *Györffy Gy. Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza : 4 k-ban / Gy. Györffy*. – Budapest : Akadémiai kiadó, 1987. – К. 3: (H–K). – Old. 425–426.

¹⁵ *Györffy Gy. Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza*. – К. 2: (D–Gy). – Old. 230.

¹⁶ CDH / [studio et opera G. Fejer]. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1833. – Т. 9. – В. 2. – С. 218; *Magyar-zsidó oklevéltár / Szerkeszti dr. Á. Friss*. – Budapest: Wodianer F. és fiai bizománya, 1903. – К. 1 (1092–1529). – С. 70.

¹⁷ *Magyar-zsidó oklevéltár*. – К. 1 (1092–1529). – С. 71–72.

витаги слід вважати рефлексією на результати польсько-угорського походу під Белз у лютому – квітні 1352 р., коли союзники безуспішно штурмували місто, яке захищалося волинсько-литовським гарнізоном¹⁸.

На загал, позичання у євреїв коштів на військові потреби не було дивовижним. Угорські королів часто вдавалися до цього від XIII ст.

На тлі усезростаючої зовнішньополітичної угорської активності на Волині у другій половині XIV ст. представники династії Анжу часто контактували із литовськими князями. Поодинокі свідчення про такі випадки маємо у своєму розпорядженні. Відоме, наприклад, звернення Кейстута (*Kyestuth, Dux Lythuaniae*, або ж *Kezthethin, Dux Lythuanorum*, 1297–1382) до Людовіка I датоване 1351 р. й надане під час походу короля у невстановленому місті на кордоні з Волинською землею (*Datum in descensu nostro in Regno Ruthenorum, prope metas Volchynie habito*). Як згадував угорський володар, «наш друг та приятель *Kezthethin*» (*amicus et proximus noster*) спеціальним листом просив про помилування втікача Лаврентія сина Миколи з Бика, вихідця із комітату Боршод (*Laurencio, filio Nicolai de Byk, de Comitatu Borsudiensi*). Обставин та причин дезертирства у документі не наведено, не знаємо, чому про це просив короля саме Кейстут, втім, Людовік змилосердився над вельможею та відпустив його з ув'язнення (*de gracia speciali penitus et per omnia duximus indulgendam et relaxandam, imo indulsumus et relaxauimus*)¹⁹.

Проте настільки приязні інскрипції до литовських князів були, швидше, винятком із правил. Статус литовців чітко окреслювався – *paganice gentis Lythuanorum*. Інші епітети вживалися рідко. Відчувається, що актуалізація Литви різко зросла після проголошення Людовіка I польським королем у 1370 р. й організації ним у 1377 р. на вимогу знаті однієї із наймасштабніших спроб відвоювати у Гедиміновичів Волинь. Попри розгос кампанії у нарративній спадщині²⁰, збереглося кілька актових повідомлень із описанням облоги та штурму угорцями міст Белза (тепер – місто Белз, Сокальського району, Львівської області, Україна) й Холма (тепер – місто Хелм, Люблінське воєводство, Польща)²¹. Причиною походу, як відомо, став напад литовців на Сандомирську землю (*vastationem regni sui*

¹⁸ Див.: Грушевський М.С. З облоги Белза в 1352 р. // Записки НТШ / Під ред. М. Грушевського. – у Львові: Накладом НТШ, 1906. – Т. 73. – Кн. 5. – С. 158–159.

¹⁹ CDH. – Т. 9. – V. 2. – S. 77–78.

²⁰ Див. наприклад про похід на Литву у рецепції придворного хроніста короля Людовіка I Яна з Чарнкова: *Kronika Jana z Czarnkowa / Tłumaczenie J. Żerbillo, opracowanie tekstu i przypisów M. D. Kowalski, przedmowa J. Wyrosunski*. – Kraków: Universitas, 2001. – S. 64–68.

²¹ CDH. – Т. 9. – V. 2. – S. 106, 147.

Poloniae, per Lithuanos in terra Sandomiriensi)²². Результатом тривалих бойових дій стала здача Белза боярином Юрієм Наримунтовичем (*Georgius, Dux Castrum Belz regi dedat*). Ймовірно цей сюжет згодом був запозичений польським хроністом Яном Длугошем у його «*Історії*».

Відголос кампанії проти литовців бачимо і в актовій спадщині 1378 р. В одному із дипломів король належно ушанував учасників оборони королівства *contra Lithuanos*²³.

Наукова критика більшості дипломів ще попереду. Авторський колектив фундаментального видання регест угорських актів періоду Анжу («*Anjou-kori oklevéltár*») під керівництвом Ференца Шебьока наближається до свого «екватора»²⁴. Частина матеріалу уже пройшла перевірку у виданнях матеріалів до історії Трансільванії («*Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írások emlékek Erdély történetéhez*») за редакцією Жигмонда Яко²⁵. Маємо справу із уже апробованими науковою редакцією корпусами актів, встановленою хронологією, упорядкованими індексами, які суттєво спрощують пошук необхідної литовської номенклатури. Втім найважливіші для нашої теми документи ще на стадії опрацювання. Використання ж нами видань актового матеріалу XIX ст. наразі є найоптимальнішим із можливих варіантів. Важко назвати які-небудь критичні оцінки «литовських повідомлень» в угорській історіографії XIX – початку XXI ст. Не надто втішають також напрацювання й польських учених²⁶.

Учені Австро-Угорщини, а надалі Демократичної Республіки Угорщина, на відміну від своїх іноземних колег, пріоритетнішим напрямом вибрали дослідження зв'язків Арпадів і Анжу із західноєвропейськими правлячими родинами. Такого висновку ми дійшли останніми роками після тривалого дослідження русько-угорських середньовічних відносин²⁷.

²² Ibidem. – S. 147.

²³ CDH. – T. 9. – V. 2. – S. 262.

²⁴ Anjou-kori oklevéltár. – Budapest–Szeged, 1990–2013. – Т. 1–31.

²⁵ Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez : 3 k-ban / [bevezető tanulmányal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Zs. Jakó]. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1997–2008. – Т. 1–3.

²⁶ Див. наприклад: Волощук М.М. Походы Лайоша Анжуйского против Литвы в польской историографии XIX – начала XXI вв. // *Kryžiaus karų epocha Baltijos regione tautų istorinėje sąmonėje. Mokslinių straipsnių rinkinys / Sugarė R. Regina Trimonienė, R. Jurgaitis*. – Saulės : Delta, 2007. – S. 303–318.

²⁷ Волощук М. М. Русько-угорські відносини періоду Данила Галицького в оцінці угорської історіографії XIX – початку XX ст. // *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. – Івано-Франківськ, 2002. – № 8. – С. 181; *Его же*. Русско-венгерские отношения эпохи Даниила Галицкого: обзор венгерской историографии // *Вестник Санкт-*

Імовірно подібна наукова незацікавленість синхронізувалася із активною діяльністю Карла Роберта й Людовіка I саме в західному напрямі.

Одними із перших, хто спробував узагальнити відомі на кінець XIX ст. матеріали до історії угорсько-литовських стосунків XIV ст. були Дьюла Паулер (*Gyula Pauler*, 1841–1903), Онтал Пор (*Antal Pór*, 1834–1911), Шандор Сіладьї (*Sándor Szilágyi*, 1827–1899) та Дьюла Шьонгерр (*Gyula Schönherr*, 1864–1908). Колективна праця істориків увінчалася публікацією одного з томів «*Національної історії угорців*» під назвою «*Династія Анжу та її спадкоємці (1301–1439)*»²⁸.

Втім назвати хоча б декількох інших представників угорської історіографії кінця XIX – першої половини XX ст., які б спеціалізувалися на вивченні стосунків Анжуйської династії із Гедиміновичами у XIV ст. надзвичайно проблематично. Для цього були й політичні підстави. Потрапляння Угорщини після закінчення Другої світової війни до соціалістичного табору започаткувало кардинальні методологічні зміни в підходах до вивчення історичного минулого. Статистика свідчить про скорочення робіт з медієвістики, слабкий інтерес до угорського середньовіччя на загал. Не реалізовувалися новітні методи дослідження, припинили, або ослабили свою діяльність старі історичні школи й напрями XIX – першої половини XX ст. Історія частини країн, з якими контактували угорські середньовічні династії, перестали цікавити вчених. Литва була однією з таких.

Серед найпомітніших істориків 80–90-х рр. XX ст., які опосередковано торкалися цієї теми – Іван Бертенї (*Bertényi Iván*, *1939). На сторінках своєї монографії автор коротко проаналізував участь угорців в литовських походах, з яких виокремив кампанію 1352 р., штурм Белза і підписання договору про умови передачі династіям Анжу і П'ястів володінь на Русі²⁹. За словами історика, причиною різної за успіхом зовнішньої політи-

Петербурзького університета. – Серія 2. – 2005. – Вып. 2. – С. 3; *Його жс.* Русько-угорські відносини періоду Данила Романовича в оцінці угорської історіографії другої половини XX – початку XXI ст. // *Княжа доба: історія і культура.* – Львів, 2007. – Вып. 1. – С. 89–99; *Ферков О.* Українсько-угорські зв'язки у науковому доробку Антонія Годинки // *Науковий вісник Ужгородського університету.* – Серія Історія. – 2005. – Вып. 14. – С. 41–46; *Ферков О.* Визначні постаті угорської історіографії кінця XVIII – початку XIX ст. // *Сапата-Карпатика. Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат.* – Ужгород, 2006. – Вып. 35. – С. 299–305 та ін.

²⁸ *A magyar nemzet története / [szer. S. Szilágyi].* – Budapest : Az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat betűvel, 1895. – К. 3 : *Az Anjou ház és Örökösei 1301–1439 / [írták A. Pór és Gy. Schönherr].* – 668 l.

²⁹ *Bértényi I.* Magyarország az Anjouk korában / *I. Bértényi.* – Budapest : Gondolat, 1987. – Old. 207–208.

ки Людовіка була «братська політика» (*lengyelbarát politika*) щодо Казимира III, смерть якого не тільки завершилася підписанням персональної унії між двома країнами, а й передбачала продовження того курсу, в якому була зацікавлена польська знать³⁰.

Погляди і припущення автора знайшли своє продовження в праці «Король Лайош Великий»³¹. Окрім династичних й політичних підстав союзницької політики П'ястів і Анжу проти Литви, автор назвав продуктивні господарські відносини й товарообіг між країнами³². Серед причин походів угорського монарха проти Гедиміновичів у 1352 та 1377 рр. історик назвав не тільки право на контрольовані литовцями території Волині, а й зрадницька позиція князів Кейстута і Любарта, які неодноразово порушували договори з поляками і угорцями, здійснюючи спустошливі набіги на галицькі землі, володіння Казимира III та ін.³³.

Фундаментальні дослідження русько-угорських зв'язків періоду Середньовіччя впродовж більш ніж 40 літ проводив Дьюла Кріштов (*Kristó Gyula*, 1939–2004). У 4 розділі «Війн доби Анжу»³⁴ (у 1986 р. було опубліковано «Війни доби Арпадів»³⁵) автор ознайомив Читача із війнами Людовіка I впродовж 1351–1369 рр., зокрема, проти Литви на Волині. Причинами частини походів історик вважав польсько-угорські домовленості щодо спадщини Романовичів, які оформилися ще до 1352 р., тобто задовго до першої облоги Белза³⁶.

Імовірно автор першим з угорських вчених систематизував умови перемир'я з Гедиміновичами за результатами спільного з поляками походу проти литовців у 1351 р. Він виокремив п'ять позицій, яких повинні були дотримуватися обидві сторони: 1. коронація Кейстута шляхом отримання від папи королівської корони; 2. литовські князі мали сприяти поширенню у своїх володіннях християнства; 3. Гедиміновичі мусили сприяти виникненню архієпископств, єпископств, католицьких монастирів; 4. Кейстут відправлявся до міста Буди із передбаченим там подальшим хрещенням; 5. Угорщина, Польща, Литва зобов'язувалися жити у вічному мирі³⁷.

За істориком, після порушення литовцями мирного договору П'ясти і Анжу організували наступний похід, що супроводжувався безрезультат-

³⁰ Ibidem. – Old. 200.

³¹ *Bértlényi I. Nagy Lajos király.* – Budapest : Kossuth könyvkiadó, 1989. – 167 l.

³² Ibidem. – Old. 102.

³³ Ibidem. – Old. 102, 106.

³⁴ *Kristó Gy. Az Anjou-kor háborúi.* – Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1988. – 296 l.

³⁵ *Kristó Gy. Az Árpád-kor háborúi.* – Budapest : Akadémiai kiadó, 1986. – 328 l.

³⁶ *Kristó Gy. Az Anjou-kor háborúi.* – Old. 126–127.

³⁷ Ibidem. – Old. 127.

ними штурмами Белза, здачею фортеці, яка не дала жодній зі сторін права вважати себе переможцем (в цьому значенні учений підкреслив, що Белз знаходився за сотні кілометрів від доменіальних володінь Людовіка I). Поряд з тим Д. Кріштов, крізь призму джерельних цитат вважав за можливе називати литовців і русь бунтарями і невірними³⁸.

Події пов'язані зі смертю Казимира III зумовили встановлення у Галицькій землі управителем Владислава Опольського. На думку автора, ці зміни загострили відносини з Литвою й зумовили організацію чергового походу проти Гедиміновичів³⁹. Тому серед причин кампанії 1377 р., за словами вченого, не тільки спустошливі набіги литовців на околиці Сандомира й Кракова у 1376 р. Військова експедиція передбачала захоплення Холма і Белза, проте домовитися про завершення протистояння вдалося тільки після складних і тривалих переговорів. На думку Д. Кріштова, результат кампанії був успішнішим для угорців. Частина литовської знаті визнавала васалітет Людовіка, князь Кейстут потрапив до полону, а деякі представники правлячої династії повинні були відправитися у володіння польсько-угорського короля і знаходиться при його дворі⁴⁰.

Частина поглядів автора знайшла своє відображення в колективній «*Ictopii Ugortini 1301–1526 pp.*» (у співавторстві з Палом Енгелем (*Engel Pál*, 1938–2001) і Андрашем Кубіні (*Kubinyi András*, 1929–2007))⁴¹.

Литовська тематика угорській історичній науці опосередковано знайшла продовження в рецензії Фодора Міхайне (*Fodor Mihályné*)⁴² на статтю Стефана Крістофера Ровелла (*Stephen Christopher Rowell*, *1964) під назвою «*Литовці при дворах західних королів 1316–1400*», опубліковану в «*Англійському історичному ревію*» (1996 р.)⁴³. Наводячи перелік представників литовської княжої знаті (Кейстут, Любарт, Скиргайло та ін.), які в різний час перебували при дворах німецьких імператорів, чеських, польських і угорських королів, магістра Тевтонського Ордена, автор підкреслив важливість «цивілізаційних» запозичень ними під час християнізації Литви і її культурного розвитку⁴⁴. Важливим залишається, наприклад, опис автором тривалого перебування двоюрідного молодшого брата

³⁸ Ibidem. – Old. 129.

³⁹ Ibidem. – Old. 166.

⁴⁰ Ibidem. – Old. 170.

⁴¹ Engel P. Magyarország története 1301 – 1526 / P. Engel, Gy. Kristó, A. Kubinyi. – Budapest : Osiris Kiadó, 1998. – 419 l.

⁴² Mihályné F. Litvánok a nyugati királyi udvarokban 1316–1400 // Clio. – 1998. – № 2. – Old. 87–91.

⁴³ Rowell S.C. Unexpected Contacts: Lithuanians at Western Courts, c. 1316 – c. 1400 // The English Historical Review. – 1996. – V. 111. – № 442. – p. 557–577.

⁴⁴ Mihályné F. Ibidem. – Old. 87.

Кейстута – Скиргайла при дворі Людовіка I. Після від'їзду до Священної Римської імперії, за словами Ф. Міхайне, литовський князь одержав від імператора титул «герцога/князя Русі» (*Oroszország hercege*)⁴⁵, ускладнюючи, втім, наприкінці XIV ст. протистояння за спадок Романовичів. На думку історика, як для угорського короля, так і для сина Кейстута – Бутави (як претендента на деякі землі Русі) такі зміни стали неприємним сюрпризом⁴⁶.

На окрему увагу заслуговує також монографія Ласло Веспремі (*László Veszprémi*, 1958) «*Битви й походи доби Арпадів і Анжу*». На сторінках книги автор систематизував дослідження своїх попередників, як видно зі списку використаної літератури⁴⁷. Історик окреслив головні події облоги та штурму волинських міст 1351, 1352 та 1377 рр. Принципово нових узагальнень наведено дуже якісно оформлене видання, на жаль, не містить.

Отже, образ Литви й литовців в угорському актовому матеріалі XIV ст. пройшовши деяку еволюцію у свідомості інтелектуальної еліти королівства, зберігав окремі характерні риси. Коли появилися перші знання про прибалтійську народність при дворі Арпадів сказати непросто. Мабуть така інформація була загально-енциклопедичного характеру, носіями якого були зазвичай монахи жебрущих орденів, насамперед, францисканців і домініканців. Їхня усестороння проповідницька, місіонерська діяльність дозволяла зібрати максимальну кількість знань про країни й населення, де ще слід було провести належну християнізація та євангелізацію. Литва, безумовно, належала саме до таких.

В угорських нарративах XII–XIV ст. ця країна та її мешканці асоціювалася із народами півночі без будь-якої предметної конкретики. Втім від XIV ст. на тлі постійних зв'язків із польськими П'ястами географічний кругозір угорських хроністів, працівників канцелярії суттєво розширився. Від 40-х рр. XIV ст. династія Анжу брала участь у боротьбі за спадщину Романовичів, на частину якої також претендували поляки та литовські Гедиміновичі. Через укладення ряду двосторонніх домовленостей з Казимиром III, зокрема, династичного характеру, Людовік I регулярно організовував кампанії на Волинь. Відтак кількість актового матеріалу, який відображав перипетії походів упродовж 50–70-х рр. XIV ст. зростала. Зміст дипломів найрізноманітніший. Здебільшого підкреслювалася належність литовців і Литви до язичницьких земель, ворожих християнам. Періодич-

⁴⁵ *Mihályné F. Ibidem.* – Old. 90.

⁴⁶ *Mihályné F. Ibidem.*

⁴⁷ *Veszprémi L. Op cit.* – Old. 184.

но відомі й випадки тісніших стосунків із деякими литовськими князями, як, наприклад, Кейстутом.

Відзначаємо водночас необхідність подальшого критичного опрацювання актів, над чим працює не одна археографічна комісія Угорщини, Румунії й інших держав. Допускаємо появу за кілька років ймовірно цілком нового, досі невідомого корпусу матеріалів до історії угорсько-литовських стосунків, втім, на Русі. Потреба у роботі з такими документами водночас обумовлюється й поверхневим дослідженням теми. Наразі не володіємо жодним комплексним виданням до історії взаємин династій Анжу та Гедиміновичів у XIV ст., що актуально й для вітчизняної історіографії та джерелознавства. Руські землі залишалися у тісному взаємозв'язку між названими європейськими родинами. Місцева знать активно брала участь у військових подіях, господарському житті Угорського королівства й Литовського князівства, про що часто знаходимо повідомлення лише на сторінках документації королівської канцелярії.

Myroslav Voloshchuk

The medieval Lithuania and Lithuanians in the opinion of Hungarian acts of the 14th century

The image of Lithuania and Lithuanians were keeping the constant character into Hungarian intellectual environment and on the pages of the Hungarian documents during 14th. We couldn't say exactly, where the first information about this Baltic nation was appeared in the court of Arpads. Maybe it was an encyclopedic information, which was producing by the monks of the mendicant Orders of Catholic Church since 13th. Especially it were Franciscans and Dominicans. They could to collect the necessary knowledge about the no-Christianity peoples and countries on the North of Europe. It was important for the next evangelization and baptismation of them. Lithuania was one of the latest, where worked Catholic missionaries.

This country and nation weren't associated in the Hungarian narratives 12th–14th with any events. But, we would say about the aggrandizement of the information about Lithuania in the process of the active relations between Piasts and Anjou kings in 14th. Hungarian chronicles and chancellor office wrote about Lithuanians with detailed geographical and nomenclature descriptions. The Anjou dynasty in the union with Poland took a part in the straggle from the heritage of the Kingdom of Russia since 1340. The part of Volhyn' was controlled by the dynasty of Lithuanian Gediminas. Before the different dynasty and diplomatic agreements the with Casimir III the king of Hungary Louis I was regularly organized the campaigns in Volhyn'. Understand, that the number of the acts about

this evenst was increased during 1350–1370-ies. There were a different content of diplomas. Mainly was underlining the pagans religion of Lithuanians, which was enemy for the Christianity. We have an situations closely contacts between Anjou Louis and Lithuanian Duxes, for example, Keistutis.

It's necessary to continue further critical archeographical edition of the Hungarian acts not only in Hungary, Romania, but also in Ukraine, Belorussia and Lithuania. I thing, it's all possibility for the appearing through the years the absolutely new unknown corpus of the documents to the Hungarian-Lithuanian relationships, especially in Rus'. We haven't got any completely edition of the contacts between Anjou and Gedimin dynasties for the present time. This theme is actually for Ukrainian history, because Ruthenians and Rus' were in the stable contacts with European nobility families. Ruthenians took a part in the war events and economical life of Hungary and Lithuania. There is the information about that in the sources of the king chancellery office since 11th.